

ЗАПУСТЕЛИ СЕЛА ОКОЛО ВРАЦА ПРЕЗ XV—XIX ВЕК

Михаил Мичев

В периода от XV до XIX в. в близките околности на Враца запустяват осем села. Подобна участ имат и много други селища из българските земи, броят на които все още не е известен, а и едва ли някога ще стане напълно познат. Проблемата за изчезналите села в България е голяма и сложна, ала твърде малко се работи за решаването ѝ. В тази област длъжници на нашето общество остават работещите в сферата на такива науки като историческа география, археология, креазнание и пр.

Задачата на изложеното в следващите редове е да разкрие къде са съществували тези осем населени места и по възможност да се изясни кога и поради какви причини те запустяват. За нейното решаване се използват писмени източници от османски произход, археоложки данни, наличие на стари гробища, народни предания и не на последно място наименования на местности, които представляват изключително важен ориентир за търсене и откриване географското местоположение на изчезналите селища.

В крайнините на неголямото по площ Врачанско поле в упоменатия период са съществували следните села: К а с и н е ц, Радовене, Горно Краище, Средно Краище, Долно Краище и Дърводелци, а високо във Врачанската планина, върху неголеми заравнености: Патлейна и Крушовица (вж. фиг. 1).

Имената на тези обезлюдени селища са упоменати в съставените през 1479 г. от османската администрация тимарски регистри¹. По същество това са описи на спахийски ленни владения в Никополския санджак, към който спада Врачанският вилает с главно средище Враца. При превеждането и обнародването на този вид документи се отбелязва, че споменатите села са неустановени, т. е. остава неизвестно къде е тяхното местоположение. Това е обяснимо, както се вземе под внимание

¹ Отначало бе изказано гледище, че изготвянето на тези регистри е станало през 1430 г. — Р. Стойков. Нови сведения за миналото на българските селища през XV и XVI в. — ИПр. 1959, кн. 6, но после по-аргументирано се привеждат доводи, че въпросните описи са съставени в 1479 г. — вж. Стр. Димитров. За датировката на някои османски регистри от XV в. ИБИД, т. XXVI, С., 1969.

обстоятелството, че преводачите на регистрите недостатъчно познават историческата и съвременната география на Врачанския край.

Фиг. 1. Запустели селища около Враца в периода от XV до XIX век
1 — съществуващи села; 2 — запустели села

Fig. 1. Deserted villages around Vratsa during XV—XIX c.
1 — existing villages; 2 — deserted villages

След като българските земи попадат под османско владичество, новите им господари обявяват, че земята — основният източник на всички материални блага, става притежание на върховния повелител в Османската империя — султана. Самата земя заедно с населените места — села, градове, манастири, била поделена на три вида спахилъци: тимари, зеамети и хасове. Тази подялба се извършва съобразно размера на паричната феодална рента, която техните временни държатели следвало да получават срещу задълженията им към теократичната османска държава. Обаче право на спахийски владения имали само верните на алаха следовници, които съставлявали и постоянния резерв на феодалното опълчение в случай на предприети от султана военни походи.

Всеки държател на спахилък получавал съответно парично възнаграждение за изпълняваните от него задължения към централната власт, от които най-важното е — участие във военните

походи на султанската армия. Всяко отклонение от това задължение се наказвало с отнемане на ленното владение и на практика спахията бил лишаван от каквито и да било доходи. На такава материална основа османската държава била в състояние да поддържа значителна по количество бойна сила.

Запустелите около Враца села (пък и всички други във вилаета, които съществуват и сега) принадлежали на тимариоти и заими — въоръжени конници от османското военно опълчение.

В последната четвърт на XV столетие като ленно владение на заими е село Касинец (записано Къснец)², което по онова време наброява 18 домакинства и едно вдовишко семейство³.

Къде всъщност е „живяло“ това по-сетне изчезнало селище? Отговор на този въпрос дават някои старини и местни землищни имена, или топоними.

На няколко километра северозападно от Враца, в подножието на Балкана отколе съществува старинна манастирска обител, известна с три наименования: „Свети Йоан Богослов“, „Свети Иван Касинец“ и „Свети Иван Пустини“⁴. Сходството между името на село Касинец и едно от названията на манастира свидетелствува по безспорен начин къде е съществувало село Касинец. Много е възможно това селище да е съществувало край манастира още преди Втората българска държава да стане подвластна на нашествениците от Анадола.

Името Касинец, с което се назовава селото, а и това на манастира, произхождат от най-западния стръмен дял на Врачанската планина, наричан Късинага, в смисъл, че на това място планината изведнъж се „къса“.

Малко по на запад от манастирската черквица, в почти отвесния планински склон природната скулптура е създала огромна сводообразна пещера, от която води началото си буен воден поток. Върху стените на пещерата са изографисани старинни икони — бюстове и други скални надписи и рисунки. Заедно с тях са отбелязани и две различни години: 1540 и 1635, които най-вероятно

² Турски извори за българската история, серия XV—XVI, С., 1966, с. 255. По-нататък тези извори накратко ще бъдат обозначени като ТИБИ, след което ще бъде посочвана и съответната страница.

³ Жените вдовици, отбелязани в спахийските регистри, показва, че домакинството е запазено въпреки смъртта на главата на семейството, т. е. на мъжа. Вдовишките домакинства били облагани със значително намален данък — от една трета до половината от пълния му размер.

⁴ Сrv. Руската триверстова топографска карта — лист Враца. Също: Ив. Гошев. Църковни старини из Врачанска епархия, ГСУ, БФ, 1934; Ас. Василев. Църкви и манастири из Западна България, НАМ. Разкопки и проучвания, 1949; Ст. Михайлов. Фресков надпис от манастира „Св. Иван Касинец“ до Враца — НАИМ, XVIII, 1952; С. Георгиева и Д. Бучински. Старото златарство във Враца, С., 1959; Български манастири, С., 1974.

„разказват“ за някакви важни социални събития, пряко свързани с живота на манастира и самото селище⁵.

В надпис, издълбан върху сребърен престолен кръст (сега съхраняван във Врачанската митрополитска църква „Свети Николай“), е отбелязана друга година — 1611⁶. От съдържанието му се разбира, че кръстът е изкован в манастира, наричан Касинец, в храма на „Свети Йоан Богослов“. Това показва, че там е имало златарска работилница за разни църковни потреби, накити и други ювелирни изделия. Заслужава да се отбележи, че надписът от 1611 г. завършва с твърде интересно съобщение: . . . зидоше пружи имже нет числа их поадаше вса плод земльин, т. е. надойдоха безброй скакалци и изядоха всички земни плодове. Няма съмнение, че това природно бедствие е обрекло обитателите на село Касинец и манастирската обител, пък и хората и добитъка от по-далечни селища на неописуем глад и мор.

Всички упоменати години показват, че старото населено място продължава да съществува и през XVII в. Обаче кога посетне то, а и самият манастир, са подложени на опустошаване, е трудно да се отговори. А че такова разорение се е случило, свидетелствува едно от имената на манастира. И ако все пак в посетнешно време манастирът „Свети Иван Пустини“ отново става обитаем, село Касинец остава завинаги пусто.

В тимарските описи от края на XV в. като владение на врачански заим е вписано и село Радовян, т. е. Радовене, обитавано само от едно вдовишко домакинство⁷. Наличието обаче само на едно семейство показва, че и то е било обречено на пълно изчезване. За някогашното му местоположение сега напомня името на местността Радовене, намираща се в землището на с. Бистрец, на около 2 км северозападно от селото. Сред бистречани съществува предание, че на това място в отдалечни времена имало селище, което по неизвестни причини запустява.

Името на запустялото Радовене е пренесено и дадено на село Радовене, Врачанско, и село Радъвене, сега Стояново. Ловешко. В регистрите от онова време първото спада към Врачанския вилает и е записано така: село Радовене⁸, а второто, в Ловешкия вилает — село Радовян⁹.

Как може да се обясни сходството между тези селищни имена? Най-приемливо е предложението, че то е резултат на миграция от запад на изток започнала може би още в края на XIV и завършила някъде към средата на XV столетие. Какви причини я обуславят

⁵ Ст. Михайлов. Пос. съч., с. 390.

⁶ Ив. Гошев. Пос. съч., с. 24; Също С. Георгиев и Д. Бучински. Пос. съч., с. 14.

⁷ ТИБИ, II, 1966, с. 257.

⁸ Пак там, с. 267.

⁹ Пак там, с. 287.

и дали тя е доброволна или насилствена, не се знае. Обаче тя потвърждава една закономерност, същността на която се проявява в следното. Когато жителите на едно населено място се налага да го изоставят и преселят другаде, то новообразуваното селище в повечето случаи се назовава по името на напуснатото Само с такова преселване може да се обясни обезлюдяването на село Радовене край Бистрец и образуването на други две едноименни селища.

Както в далечното минало, така и понастоящем имотите на Враца обхващат района на местността Краище, най-западния дял на Веслецкото възвишение. Тя от юг на север се назовава: Горно (или Мало) Краище, Средно Краище и Долно Краище. По имената на тези местности са названи трите отдалечни запустели села в околностите на Враца, за които в ползваните източници се казва, че не е установено местоположението им.

Демографските данни за тях от 1479 г. са следните: село Горно Краище — 15 домакинства¹⁰, село Средно Краище — 10 домакинства¹¹, село Долно Краище — 20 домакинства¹². От цифровите показатели се добива представа, че те са малки селца, ала това не е така. За отдалечните времена те са средни по големина селища. Това определение има условно значение и то не схожда със сегашните представи за средно големи села. В случая не бива да се забравя, че става дума за условия, характерни за късното средновековие и първите векове на османското владичество, когато поначало селата не са многолюдни поради ниското възпроизводство на обитателите им и на населението като цяло.

За съществуването на тези три села са запазени и предания. Селата Горно и Средно Краище били разположени по склона на Краището, около малки извори, а Долно Краище — в местн. Кокинското лозе, под вр. Стефанка. Че то е било именно на това място, говорят основите на малка средновековна черквица, открити преди двадесетина години, а още в началото на нашето столетие пак там бива разкопан голям некропол¹³.

Запустяването на селищата в Краището може да се отнесе към края на XVI в. През 1596 и 1598 г. Враца и неговите околности са обект на нападение и опожаряване от войските на Михаил Витязул, княз на Влахия. На подобно опустошаване са подложени Плевен, Оряхово, Видин, Флорентин и много други големи и малки селища между Дунав и Стара планина. Ето как сам

¹⁰ Пак там, с. 265.

¹¹ Пак там, с. 259.

¹² Пак там, с. 257.

¹³ В. Кънчов. Разкопки на стари гробища при Враца. — Българ. Пр., кн. VI, 1900, с. 122—128; Също: История на град Враца, С., 1976, с. 81 и 441.

Витязул описва своя стремителен набег на юг от великата река: „Опожарих две хиляди (!) села, а хората — християни или българци от тези села, големи и малки, по моя сметка 16 000 души, с всичкото имуществото ги прехвърлих оттатък Дунав. И на най-бедните от тях раздадох навсякъде из моето царство, там, където беше възможно, толкова земя, колкото да могат да осигурят прехраната си.“¹⁴

От това изключително важно известие може да се направи извод, че селата в Краище споделят съдбата на многото изпепелени селища, чиито оцелели жители биват отвлечени зад Дунав и разпилени из просторите на Влашката равнина.

На около 5 км югоизточно от Враца, вдясно от новия шосеен път за Мездра, една местност носи името Дърводелци. От нея води началото си и Дърводелската бара, десен приток на Косталевската рекичка. В спомената местност просъществувало в продължение на повече от пет столетия запуснатото в началото на XIX в. село Дърводелци. По време на извършената през 1479 г. регистрация то брояло 30 домакинства¹⁵. Значителният брой на домакинствата е основание да се приеме, че неговото възникване е станало още по време на Втората българска държава. Обитателите му добивали и обработвали дъбов дървен материал за потребностите на Враца и на други селища. От този поминък произлязло и името на селището.

В търговския тефтер на врачанския търговец и лихвар Хаджи Тошо Ценович от 1789 г. село Дърводелци наред с много други селища из Врачанския край е записано като негов длъжник¹⁶. В тефтера обаче не се споменава нито Касинец, нито селата в Краището, а това е вече още едно доказателство, че те по-отдавна запусаяват.

В края на XVIII и началото на XIX в. обстановката около Враца е отново неспокойна. Съсредоточените тук османски войски с цел предотвратяване завземането на града от видинския аян Осман Пазвантоглу се отдават на безчинства и грабежи. Тези злини принуждават и последните родове от Дърводелци да напускат селото. Едни от тях бягат във Враца, а други в село Крета. Така се стига до пълното запусвяване на Дърводелци в самото начало на миналото столетие. За неговото многовековно съществуване сега мълчаливо напомним две неща — местността и старите му запустели гробища. Наоколо им до неотдавна се извисяваха стволите на няколко едри, но изсъхнали брестови дървета.

¹⁴ К. Велики. Походите на Михайл Витязул на юг от Дунава. — ИПр., 1973, кн. 1, с. 67.

¹⁵ ТИБИ, II, 1966, с. 255.

¹⁶ История на град Враца, С., 1976, с. 139.

На няколко км югоизточно от Враца една високопланинска заравненост се именува Патлейна. Наименованието ѝ подсказва къде е било изчезналото село Патлейна. През последната четвърт на XV в. то наброявало 15 домакинства¹⁷.

Името му подсказва, че неговото възникване е станало през средновековната епоха по време на господството на християнския култ към различни светии и пророци, т. е. то произхожда от името на „Свети Панталей“. Подобен произход има и наименованието на друго старо селище във Врачанско — Елисейна, от „Свети Елисей“. С християнския култ е свързан произходът и на други топоними в средните дялове на Врачанската планина: Света гора, Постница и Кръстия.

Жителите на Патлейна очевидно били предимно пастири, стадата на които ползували сочната трева на обширните ливади и пасища в планината. Обработвали и малки орни площи. Някои от тях навярно са работили като рудари и въглищари в рудниците на Плакалница и пещите за топене на медна руда в Меднишкия валог и на други места в планината.

Кога и по какви причини животът замира и в това старинно селище, не се знае. Може само да се предполага, че това става някъде към края на XVII или през XVIII столетие, когато родовете от Патлейна — Аврамците, Азмановите и Костовите, напускат селото и се преселват във Враца¹⁸.

Югоизточно от Патлейна, пак в планината, над село Паволче, има местност Крушовица, или Селището, където било разположено село Крушовица. По време на съставянето на тимарските описи то наброявало 12 домакинства и едно вдовишко семейство¹⁹. В Селището има и стар некропол. В разкопани гробове са намерени накити, произведени от врачански майстори златари през XIV и последващите векове²⁰. Намерени са също така дубровнишки монети, сечени в XVI столетие, а това показва, че добровчани поддържали търговски връзки с Враца²¹, главно пазарно средище на жителите на Крушовица за продажба на кожи, вълна, сирене и други селскостопански продукти. Отдавна тревясалите орни площи в землището на изчезналото село са ням свидетел, че Крушовчани се занимавали и със земеделие.

Гробищните находки подсказват, че това планинско село продължава да съществува и в XVI в. След това други известия за него няма. Не са познати и причините за изчезването му. Дали

¹⁷ ТИБИ, II, 1966, с. 255.

¹⁸ Устно съобщение на Богдан Николов.

¹⁹ ТИБИ, II, 1966, с. 255.

²⁰ С. Георгиева и Д. Бучински. Пос. съч., с. 22.

²¹ Ив. Сакъзов. Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през 16 и 17 столетие. С., 1930, с. 24.

някакъв мор го е опустошил, или жителите му се преселили другаде, не се знае. Ала в наши дни по-възрастните хора от Паволче и Челопек знаят, че между местността Йолковица и върховете Вола, Камарата и Купена във Врачанската планина имало село Крушовица.

До Освобождението, а десетина години и след него, имотите му са били притежание на Черепишкия манастир. В същото това землище има местност *Манастирско пладнище*, където в знойни дни пладнувал манастирски добитък. Не означава ли всичко това, че преди настъпването на тюрското владичество Крушовица е било дарено на манастира от последния владетел на Търновското царство — цар Иван Шишман?

С казаното дотук се приключва изпълнението на задачата, поставена в началото на настоящата статия, а именно — изясняване участта на запустелите села в околностите на Враца. От тях животът отдавна си е отишъл. Ала имената им са своеобразна „човешка география“, която напомня за скритата печал на хората в тези отколе съществували селища. Те са и надгробен камък, под който е зарита частица трагична човешка летопис, която не трябва да се забравя. Защото няма род и бъдеще онзи, който не познава, не чувствава и не пази миналото!

DESERTED VILLAGES IN THE NEIGHBOURHOOD
OF THE TOWN OF VRATZA DURING
THE PERIOD OF XV—XIX C.

Mikhail Michev

S u m m a r y

The author went into the problem concerning the process of disappearing of eight villages: Kassinetz, Radovyan, Gorno Kraiste, Sredno Kraiste, Dolno Kraiste, Duvodeltzy, Patleina and Kru-shovitsa during the period of XV—XIX c. in the neighbourhood of the town of Vratza. For the purpose of defining the locality, the origin and the meaning of the names of the above mentioned villages the author used local geographical names — toponyms, relics of destructed churches, ancient tombs, folk legends and demographic data from records. On the base of lots of historic facts and events the author showed the reasons for these villages to disappear from the face of the earth.